

ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ВАЄМОДІЇ БАТЬКІВ ТА ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

STUDY OF THE FEATURES OF THE INTERACTION BETWEEN PARENTS AND CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Стаття присвячена одній з актуальних проблем вивчення особливостей взаємодії батьків та дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами. Зокрема, з'ясовано, що більшість батьків вважають найважливішим завданням – це навчання і виховання дитини з особливими освітніми потребами. Визначено, що складовою частиною системи виховання дитини з інвалідністю у сім'ї є створення сприятливих умов її життя. Це – міцні сімейні зв'язки, що створюють певну соціальну захищеність дитини, любов та взаємоповага подружжя один до одного та до своїх дітей, їх взаємна відповідальність за виховання дитини.

У дослідженні виявлено групи сімей, що характеризують ставлення батьків до своїх дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, а саме: перша група (20% сімей) – сім'ї з високими культурно-освітнім рівнем. У них переважають теплі взаємовідносини між усіма членами, засновані на повазі один до одного. Однією із своїх функцій ці сім'ї вважають правильно виховувати дітей. Друга група (65% сімей) – сім'ї з середнім культурно-освітнім рівнем. Загальною турботою в цих сім'ях є матеріальна забезпеченість. Такі батьки мають недостатньо високий рівень педагогічних знань і особливо знань щодо соціально-психологічних особливостей дітей з інвалідністю. Третя група – сім'ї з низьким культурно-освітнім рівнем (13% сімей). Це так звані – «важкі сім'ї», де над проблемами виховання не замислюються. Рівень психолого-педагогічної обізнаності батьків низький. Не відчують вони і необхідності в отриманні знань.

Визначено, що сім'ї, які виховують дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, потребують конкретної допомоги фахівців. Соціально-педагогічна допомога сім'ї, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами – це завжди сімейно зорієнтована практика, що спрямована на соціалізацію дитини. Відповідно, основними принципами соціально-педагогічної роботи з такими родинами є єдність дій сім'ї і соціальних інститутів; активізація ролі батьків, їх навчання і включення у процес соціально-педагогічної діяльності. Ефективність роботи фахівців значно зростає, якщо члени сім'ї розуміють сутність проблем дитини, активно їй вміло сприяють наданню допомоги спеціалістами.

Ключові слова: сімейна взаємодія, діти з особливими освітніми потребами, молодший шкільний вік, батьки, соціально-педагогічна робота.

The article is dedicated to one of the urgent problems of studying the peculiarities of interaction between parents and children of primary school age with special educational needs. In particular, it was found that most parents consider the most essential task to be the education and upbringing of a child with special educational needs. It was determined that the creation of favourable conditions for the child's life is an integral part of the system of raising a child with a disability in the family. These are strong family ties that create certain social security for the child, love and mutual respect of the spouses for each other and their children, and their mutual responsibility for raising the child.

The research revealed groups of families that characterize the attitude of parents towards their children of primary school age with special educational needs, namely: the first group (20% of families) – families with a high cultural and educational level. They are dominated by warm relations between all members, based on mutual respect. These families consider raising children correctly as one of their functions. The second group (65% of families) are families with an average cultural and educational level. A common concern in these families is financial security. Such parents do not have a sufficiently high level of pedagogical knowledge, especially knowledge about the sociopsychological characteristics of children with disabilities. The third group is families with a low cultural and educational level (13% of families). These are the so-called «difficult families» where the problems of upbringing are not thought through.

The level of psychological and pedagogical awareness of parents is low. They do not feel the need to acquire knowledge. It was determined that families who are raising children of primary school age with special educational needs, need specific help from specialists. Social-pedagogical assistance to a family raising a child with special educational needs is always a family-oriented practice aimed at the child's socialization. Accordingly, the main principles of socio-pedagogical work with such families are the unity of the actions of the family and social institutions; activation of the role of parents, their training and inclusion in the process of the socio-pedagogical activity. The effectiveness of the work of specialists increases significantly if family members understand the essence of the child's problems, and actively and skillfully contribute to the provision of assistance by specialists.

Key words: family interaction, children with special educational needs, primary school age, parents, socio-pedagogical work.

УДК 376.064-056.2/.3
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/49.1.13>

Мельник Ж.В.,
канд. псих. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
Мельник Л.П.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Постановка проблеми у загальному вигляді. Важливим завданням спеціальної, соціальної педагогіки, психології є соціалізація дитини

з особливими освітніми потребами. Ефективним цей процес може бути лише за активної участі сім'ї, адже «сім'я – це головна ланка у вихованні

дитини, яка має забезпечити їй належні матеріальні та педагогічні умови для фізичного, морального і духовного розвитку».

Тому, в теорії та практиці педагогічної науки виникла необхідність активного вивчення сім'ї, яка виховує дитину з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Різні аспекти проблем сім'ї з дітьми з особливими освітніми потребами досліджувались у працях, зокрема О. В. Горецької [1], яка вивчала психологічні особливості ставлення батьків до дітей з особливими потребами, В. В. Шевчук [6], яка здійснила дослідження батьківського ставлення до дітей з комплексними порушеннями розвитку, Т. В. Семігіної, О. Ю. Столярик [3], які досліджували сімейноцентричний підхід до підтримки родин, які виховують дітей з ментальними порушеннями вивчали, Л. М. Руденко, М. В. Федоренко [2], які розглядали теоретичний підхід до вивчення батьківського ставлення в сім'ях, що виховують аутичну дитину та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, незважаючи на різноаспектні дослідження, актуальним є вивчення саме проблеми взаємодії батьків та дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами. Не дивлячись на посилення роботи начальних закладів з сім'ями, які виховують дитину з особливими освітніми потребами, спостерігається неготовність частини батьків до ефективної взаємодії зі своїми дітьми, що потребує детального вивчення. Тому, **мета статті** полягає у вивченні особливостей взаємодії батьків та дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу. Для розвитку дитини з особливими освітніми потребами сім'я має вагоме значення, адже саме від родини залежить своєчасність виявлення особливостей дитини, її супровід. Ефективність роботи фахівців значно зростає, якщо члени сім'ї розуміють сутність проблем дитини, активно й вміло сприяють наданню допомоги спеціалістами. Важливим для спеціалістів, які працюють з дітьми молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, враховувати особливості сімейної взаємодії.

Наше дослідження охоплювало 22 сім'ї вихованців молодшого шкільного віку Центру комплексної реабілітації дітей з інвалідністю Староконстантинівської міської ради.

У дітей молодшого шкільного віку (вихованців Центру комплексної реабілітації для дітей з інвалідністю Староконстантинівської міської ради) спостерігаються такі діагнози, як: атипичний аутизм, дитячий аутизм; вроджена спинномозкова кила; наслідки порушення мозкового кровообігу павобічна геміплегія; моковісцидоз важкий перебіг змішана форма з панкреатитною недостатністю білково-енергетична недостатність; пуберозний склероз Аутизм;

дитячий церебральний параліч форма Літля спастичний тетрапарез; симптоматична епілепсія.

Наше дослідження включало такі методи:

1) спостереження; 2) виконання дитиною в присутності близького дорослого практичного завдання; 3) відвідування сімей вихованців; 4) анкетне опитування батьків.

Для спостереження вибирались ситуації, які відображають взаємини дитини молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами та батьків, їх способи взаємодії. Досить виразно це проявляється в момент приходу та повернення дитини зі школи. Спостереження дали можливість з'ясувати такі питання, як: що батьки вважають для себе важливим у виховному процесі спеціального закладу, і як вони розуміють значення навчально-реабілітаційного центру (про це говорять їх прохання і претензії, які вони звертають до працівників закладу); яке емоційне забарвлення розлучення дитини з батьками, що свідчить про налаштованість дитини на заклад і одночасно про характер її контактів з дорослими (теплі, нейтральні, жорсткі); що цікавить батьків в першу чергу про день, який провела дитина в закладі, як проходить вечірня зустріч. Щоб обмежити себе від випадкових вражень, ми спостерігали одну і ту ж ситуацію з дитиною не менше 7-10 раз. Форми спілкування, що повторюються і не залежать від настрою та умов, ми вважаємо типовими.

Під час таких спостережень було з'ясовано, що більшість батьків вважають найважливішим завданням навчання і виховання дитини з особливими освітніми потребами (46%). Хоча тим, які були уроки, що нового діти дізнались цікавиться лише 27% батьків. Характер контактів дитини з батьками у більшості випадків теплий (46%). Результати спостережень подано у таблиці 1.

Таблиця 1

Результати спостережень

Критерій спостереження	Результати у %
Що батьки вважають важливим у виховному процесі школи	
Навчання і підготовка до школи	46
Догляд за дитиною	27
Виховання дитини	27
Характер контактів дитини з дорослими	
Теплі	46
Нейтральні	34
Жорсткі	20
Що цікавить батьків в першу чергу про проведений дитиною день в закладі	
Як поводи́ла себе дитина	40
Які були заняття, що цікавого дізналась	27
Що їла дитина, як спала	33

Багатим джерелом інформації про сім'ю, про характер взаємин її членів, є виконання дитиною в присутності близького дорослого практичного завдання. Ця ситуація дозволяє виявити звичайний для членів сім'ї досвід взаємодії з дитиною, якщо спеціально обумовити, що дорослий може допомагати дитині справитися із завданням і взагалі поводити себе вільно, як вдома. Дитині пропонується скласти картинку з частин. Один із батьків сидів поряд з дитиною і міг допомагати. Батькам ситуація мотивувалась так: це зразок вправи, що був заданий на самостійне опрацювання. Пояснивши завдання, ми спостерігали збоку. Предметом аналізу була поведінка батьків – характер їх дій та словесних реакцій, які стосуються тих чи інших моментів діяльності дитини.

Під час проведення експерименту було з'ясовано, що більшість батьків (40%) при виконанні дитиною практичного завдання, беруть ініціативу у свої руки, керуючи діями дитини, підказують. Це свідчить про те, що багато батьків дітей з інвалідністю надмірно опікують своїх дітей, не виховують у них самостійності. Є й такі батьки (13%), які сварять своїх дітей за нерозуміння, підкреслюють їх неповноцінність.

Наступний метод, за допомогою якого вивчались сім'ї вихованців – відвідування сім'ї кожної дитини. Прихід в сім'ю дозволяє познайомитись з умовами, в яких живе дитина, з атмосферою в домі. Крім того, відвідування сім'ї дає можливість спілкуватись не лише з батьками дитини, які найчастіше приходять у школу, а й з іншим членом сім'ї, які беруть участь у вихованні дитини – це сестри, брати, бабусі і дідусі.

При вивченні конкретних сімей ми намагалися з'ясувати такі питання: 1) матеріальні та побутові умови; 2) чи дотримуються в сім'ї охоронно-педагогічного режиму; 3) склад сім'ї; 4) чи є в дитини куточок для ігор, для виконання домашнього завдання; 5) які інтереси дитини; 6) чи привчають дитину до самообслуговування, праці; 7) чи приділяє хтось увагу дитині, або слухає, що читає дитина; 8) ставлення батьків до дитини з інвалідністю.

Після відвідування сімей було з'ясовано, що:

- у більшості сімей побутові матеріальні умови задовільні (80%);
- більшість дітей (87%) проживають у повних сім'ях, причому 60% сімей мають одну дитину;
- в сім'ях в основному не дотримуються охоронно-педагогічного режиму, недооцінюють його значення для дитини з особливими освітніми потребами (60% сімей);
- 60% сімей привчають своїх дітей до самообслуговування і праці;
- більшість батьків (54%) граються, займаються з дитиною не систематично, час від часу.
- є й такі сім'ї, де вихованню дітей не приділяють ніякої уваги (13%).

Під час відвідування сімей ми спостерігали дві крайності у ставленні до дитини. В одних сім'ях (46%) батьки виявляють надмірну турботу про дітей, постійно їх опікують, звільняють від посильних обов'язків. В інших сім'ях (33%) батьки висувають надмірні вимоги до дітей, не враховуючи їх дефекту. Лише в одній сім'ї (7%) батьки реально оцінювали можливості своєї дитини і відповідним чином здійснювали навчання і виховання. Результати відвідування сімей вихованців подано у таблиці 2.

Таблиця 2

Результати відвідування сімей вихованців

Питання, які з'ясувались при відвідуванні	Результати у %
Матеріальні і побутові умови в сім'ї	
Задовільні	80
Незадовільні	20
Склад сім'ї	
Повна сім'я	87
Неповна сім'я	13
Кількість дітей в сім'ї	
Сім'я з однією дитиною	60
Сім'я з двома дітьми	40
Багатодітна сім'я	-
Чи привчають дитину до самообслуговування праці?	
Так	60
Ні	40
Чи грається хтось з дитиною, чи займається, читає книги?	
Так, систематично	33
Інколи, час від часу	54
Майже ніколи	13
Ставлення батьків до дитини з інвалідністю:	
Надмірна турбота, опіка, звільнення від посильних обов'язків	46
Надмірна вимогливість до дитини без врахування її дефекту	33
Батьки соромляться дитини	7
Батьки не займаються вихованням дитини, дитина покинута напризволяще	7
Батьки реально оцінюють можливості дитини з інвалідністю і відповідним чином здійснюють виховання і навчання	7

Наступним методом дослідження було анкетування. Анкета включала такі запитання: 1. Прізвище, ім'я, по-батькові. 2. Загальна сімейна атмосфера: а) товариська; б) іноді бувають сварки; в) постійно напружена. 3. Чи завжди члени сім'ї єдині у своїх вимогах до дитини: а) завжди єдині; б) іноді різнобій; в) завжди різнобій. 4. Якої системи

виховання Ви притримуєтесь: а) суворість; б) все в міру; в) поблажливість. 5. Як Ви чините, коли дитина особливо добре себе поводить: а) схвалите; б) заохочуєте; в) не звертаєте уваги. 6. Як Ви реагуєте на прохання дитини допомогти їй: а) розбираєтесь разом, надаючи ініціативу дитині; б) підказуєте вихід із складного становища; в) відмовляєте. 7. Чи займається хтось дитиною, чи грається, читає книги? а) так, систематично; б) інколи, час від часу; в) майже ніколи. 8. Як Ви ставитесь до своєї дитини: а) опікуєте, звільняєте від обов'язків; б) з надмірною вимогливістю; в) реально оцінюєте її можливості. 9. Чи привчаєте Ви дитину до самообслуговування, праці: а) так; б) ні. 10. Які позитивні риси Ви бачите у своїй дитині? 11. Що Вас турбує у дитині?

Проаналізувавши анкетні дані батьків, отримані у процесі вивчення особливостей взаємодії батьків з дітьми молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, ми розділили (умовно) сім'ї на три групи:

Перша група (20% сімей). Сім'ї з високими культурно-освітнім рівнем. У них переважають теплі взаємовідносини між усіма членами, засновані на повазі один до одного. Однією із своїх функцій ці сім'ї вважають правильно виховувати дітей. Осмислюючи та усвідомлюючи задачі, що стоять перед ними, батьки проявляють активність в пошуках шляхів і засобів їх реалізації. До спеціальних закладів ставляться серйозно, відповідним чином оцінюючи їх можливості. Легко йдуть на співробітництво з педагогами, дослухаються до їх порад. З перших днів виявляють готовність включитись в життя класу.

У сім'ї прагнуть до єдності, у присутності дитини не суперечать один одному. Серйозно ставляться до виховання дітей і корекції їх психофізичного розвитку. Ці сім'ї намагаються поглибити свої знання з спеціальної літератури. Самі визнають, що в них не завжди достатньо знань для розв'язання конкретних життєвих ситуацій. На заходи школи відгукуються з готовністю і виступають активними учасниками, компенсуючи своє невміння бажанням навчитись.

Друга група (65 % сімей). Сім'ї з середнім культурно-освітнім рівнем. Загальною турботою в цих сім'ях є матеріальна забезпеченість. Такі батьки мають недостатньо високий рівень педагогічних знань і особливо знань щодо соціально-психологічних особливостей дітей з інвалідністю. Звідси і невпорядкованість виховних впливів, і невміння знайти правильний підхід до дитини. Не залишаючись байдужими до негативних проявів в поведінці дитини, але не вмюючи їх пояснити, батьки періодично стають на шлях підвищення вимог, вдаються до різних покарань. Їм характерна відсутність узгодженості дій, що виникає у відповідь на нервову поведінку дитини. Батьки прислухаються

до порад педагогів, відвідують збори і консультації, але в них не вистачає витримки і терпіння для послідовного виконання отриманих рекомендацій.

Третя група – сім'ї з низьким культурно-освітнім рівнем (13% сімей).

Це так звані – «важкі сім'ї», де над проблемами виховання не замислюються. Рівень психолого-педагогічної обізнаності батьків низький. Не відчують вони і необхідності в одержанні знань. Ніякого інтересу до діяльності дитини у закладі не виявляють. В загальному стилі сімейних взаємин переважає нестриманість. Діти в таких сім'ях, як правило, не залучаються до сімейних турбот, навіть посильних, вони покинуті напризволяще. До рекомендацій, порад педагогів батьки не прислуховуються.

Також аналіз існуючого теоретико-практичного досвіду з даного питання дає підстави вважати основними особливостями сімей даної категорії такі: переживання «кризи діагнозу»; «закритість» сім'ї від суспільства; особливості, пов'язані з проходженням сім'єю різних періодів життєвого циклу; порушення в системі батьківсько-дитячих стосунків (гіперопіка, емоційне відкидання); особливості, зумовлені типом і важкістю захворювання дитини; відсутність розширеної сімейної системи; наявність специфічних проблем, пов'язаних із інвалідністю дитини [4].

Організація соціально-педагогічної роботи з такими сім'ями має враховувати всі означені особливості, а загальною метою має бути допомога родині в адаптації до життєвих умов, ускладнених інвалідністю дитини [5]. Успішність адаптації батьків залежить від багатьох чинників: адекватності самосприйняття і сприйняття власних соціальних зв'язків; адаптаційний потенціал сім'ї (ступінь здатності особистості пристосовуватися до нових умов соціального середовища); характер (тип) адаптаційного процесу (активний чи пасивний) та наявність професійної допомоги [4].

Система надання допомоги батькам, які виховують особливу дитину, все більше набуває розвитку. Підтримка батьків здійснюється як складова процесу реабілітації дитини і соціально-педагогічна робота безпосередньо з батьками є необхідною складовою реабілітації родини в цілому.

Щодо соціально-педагогічної роботи з сім'ями з дітьми молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами, то вона може здійснюватись як патронаж (або супровід), профілактика та реабілітація та бути в індивідуальній та груповій формах. Крім того, доцільно використовувати в соціально-педагогічній роботі з батьками: лекційну та семінарську роботу; роботу консультантів; клубну роботу; школи батьківської підтримки; благодійні акції; проведення тренінгів тощо.

Висновки. Отримані дані дозволяють зробити висновок про те, що сім'ї, які виховують дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми

потребами, потребують конкретної допомоги, зокрема фахівців Центрів комплексної реабілітації для дітей з інвалідністю. Завданнями закладу в роботі з батьками може бути допомога у формуванні адекватних взаємостосунків між батьками, іншими членами сім'ї та дитиною з особливостями розвитку; допомога у створенні комфортної для розвитку дитини сімейної атмосфери; розширення інформованості батьків про потенційні можливості дитини, її перспективи у різних аспектах життя; створення умов для активної участі батьків у роботі команди психолого-педагогічного супроводу дитини; навчання батьків прийомам організації ігрової, трудової та навчальної діяльності дитини; підвищення рівня психічного здоров'я самих батьків.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Горецька О. В. Психологічні особливості ставлення батьків до дітей з особливими потребами. *Освіта регіону (Політологія. Психологія. Комунікації)*. Київ : Університет «Україна». 2013. № 2 (32). С. 289–295.
2. Руденко Л. М., Федоренко М. В. Теоретичний підхід до вивчення батьківського ставлення до аутичних дітей. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 9 (1). С. 210–222.
3. Столярик О. Ю., Семигіна Т. В. Сімейно-центричний підхід до підтримки сімей, які виховують дітей з ментальними порушеннями. *Репрезентація освітніх досягнень, мас-медіа та роль філології у сучасній системі наук : колективна монографія / ред. М. А. Голденблат*. Вид. 2. Вінниця : Європейська наукова платформа, 2021. URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/14998-Article%20Text-26065-1-10-20211007.pdf
4. Соловйова Т. Г. Соціально-педагогічна робота з сім'ями, які виховують дитину з інвалідністю, в закладах дошкільної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2018. № 5. С. 418–429.
5. Соловйова Т. Г. Соціально-педагогічна характеристика взаємин у родині, які виховують дитину з особливими потребами. *Наукові записки : зб. наук. статей Національного пед. університету імені М. П. Драгоманова / уклад.: П. В. Дмитренко, Л. Л. Макаренко*. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. Вип. 63. С. 171–178.
6. Шевчук В. В. Дитячо-батьківські стосунки у сім'ях, які виховують дітей із комплексними порушеннями розвитку. *Габітус*. 2021. № 21. С. 228–233.